

Л.І.КАПІТАН *

АНТИРЕЛІГІЙНИЙ КУРС ВЛАДИ ЩОДО РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ЗАКАРПАТТІ (1945–1955 рр.)

Дається аналіз причин, характеру та наслідків внутрішніх трансформацій римо-католицької церкви у Закарпатті крізь призму антицерковної політики керівництва СРСР у перше десятиліття після включення цього краю до складу радянської України.

Ключові слова: Закарпаття, римо-католицька церква, партійно-державна політика.

Незважаючи на активну антирелігійну політику радянського керівництва, в УРСР другої половини 1940–1950-х рр., хоча і в урізаному вигляді, усе ж продовжувала функціонувати мережа католицьких громад, діяли окремі костели, за умов жорсткого адміністративного тиску й перманентних обмежень виконували свою духовну місію священнослужителі римо-католицької церкви (РКЦ). Станом на осінь 1948 р. у республіці було офіційно зареєстровано 257 громад, 240 римо-католицьких храмів і 79 священнослужителів¹, у тому числі 62 римо-католицькі громади функціонували на території Закарпаття², яке стало наймолодшою областю УРСР. Католицька церква у цьому регіоні мала власну історію, дещо відмінні від решти західноукраїнських областей традиції та специфіку, зумовлену не в останню чергу складом віруючих і кліру – здебільшого угорським за походженням.

Наукове осмислення релігійної спадщини минулого в цілому й історії відносин римо-католицької церкви та радянського державно-партійного керівництва в повоєнний період, зокрема, залишається актуальним для історичної науки, адже вона ще й досі відчутно впливає на політичні та релігійні процеси, що відбуваються в Україні. Після розпаду Радянського Союзу та ліквідації системи антирелігійних інститутів з'явилася низка праць, автори котрих розглядали римо-католицизм у контексті історії християнства і його взаємин з іншими конфесіями України³, регіональну історію РКЦ, її відносини з владними органами⁴. У працях В.Войналовича, П.Бондарчука проаналізовано зміст і

* Капітан Лариса Іванівна – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри суспільних дисциплін Мукачівського державного університету

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.23. – Спр.5069. – Арк.250.

² Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К., 2008. – С.417–418.

³ Панченко П.П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). – К., 1993. – 49 с.; Його ж. Релігійні конфесії в Україні в контексті історизму. – К., 2003. – 100 с.; Поїздник І.І. Історіографія розвитку відносин греко-католицької та римо-католицької церков у роки Другої світової війни // Український історичний журнал. – 2009. – №4. – С.184–198; Фомиченко В. Римсько-католицька церква в Україні // Людина і світ. – 1993. – №6/7. – С.36–38.

⁴ Стоцький Я. Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1964 рр. – К., 2008. – 510 с.; Його ж. Римо-католицька церква в західних областях України під тиском влади в хрущовський період // Схід. – 2008. – №5. – С.73–78; Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К., 2008. – 682 с.

характер партійно-державної політики щодо церкви взагалі, специфіку виявів її на різних історичних етапах⁵. Проте не до кінця з'ясованими залишаються питання ставлення до римо-католицької церкви з боку партійного керівництва в повоєнному Закарпатті, яке було чи не найскладнішим з погляду етно-конфесійної ситуації регіоном. Нижче спробуємо виявити причини, характер і наслідки внутрішніх трансформацій РКЦ у краї в перше десятиліття після приєднання його до СРСР.

Аналізуючи позицію кліру РКЦ у Закарпатті стосовно радянської влади слід згадати цілком таємну довідку «Про настрої духовництва та про ставлення його до питання щодо возз'єднання Закарпатської України з УРСР» від 13 грудня 1944 р., підготовлену начальником 2-го відділу контррозвідки «Смерш» 4-го Українського фронту гвардії підполковником Шабаліним. Щодо римо-католицької церкви регіону у цьому документі йшлося:

«Римо-католицька церква об'єднує в основному угорське населення, однак тут є невелика кількість чехів і словаків. Богослужіння здійснюється латинською мовою. Римо-католики перебувають під покровительством Папи Римського. [...] У період угорської окупації священники римо-католицької церкви виступали проти комуністів, за зміцнення угорської влади, здійснювали молебні “про перемогу над ворогом”. Після приходу радянських військ духовництво римо-католицької церкви припинило. Помічено негативне ставлення римо-католицького духовництва до перспективи возз'єднання Закарпатської України з радянською Україною. Священик Ужгородського костелу Ярош у бесіді з представником командування заявив від імені свого духовництва про бажання існування автономної Закарпатської України у складі Чехословаччини. Він же сказав про те, що не цілком вірить у лояльність радянської влади до церкви й побоюється репресій щодо римо-католиків»⁶.

За такого ставлення кліру РКЦ у Закарпатті до можливих кардинальних змін у суспільно-політичному житті регіону відбулося його приєднання до СРСР. Зрозуміло, що подібна позиція священства названої конфесії не могла блискавично змінитися на позитивне сприйняття радянської влади на цій території.

31 грудня 1946 р. у звіті за IV квартал уповноважений у справах релігійних культів по Закарпатській області С.М.Лямін-Агафонов подав стислу характеристику стану католицької церкви в регіоні:

⁵ Войналович В. Обмежувальні заходи влади щодо римо-католицького духовенства в Україні: причини, механізм, наслідки (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України: Серія «Гуманітарні науки». – 2002. – №2 (6). – С.64–71; *Його ж.* Політико-правові засади національно-релігійної політики в Україні кінця 50-х – першої половини 60-х років // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К., 1997. – Вип.2. – С.193–217; *Його ж.* Сталінська модель державно-церковних взаємин перших повоєнних років: український досвід // Там само. – К., 2004. – Вип.25. – С.237–253; *Його ж.* Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х рр.: політичний дискурс. – К., 2005. – 741 с.; *Бондарчук П.М.* Релігійність населення України у 40–80-х рр. ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. – К., 2009. – 381 с.

⁶ Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф.13. – Спр.928. – Т.1. – Арк.55–56.

«Римо-католицька церква. Костелів – 57, священників – 32, віруючих – понад 40 тис. (мадяри). Церкву розбито на 4 архідіяконати: Ужгородський, Виноградівський, Берегівський і Хустський. На чолі римо-католиків стоїть єпископальний вікарій, архідіякон прелат Пастор Федір Іванович, 1880 р. народження, мадяр, освіта вища – закінчив теологічну академію у Сату-Маре (Румунія). Посвячений у перший духовний сан 1903 р.»⁷.

У тому ж звіті пропонувалося єпископальному вікарію найближчим часом написати листа до Ради у справах релігійних культів (РСРК) при Раді Міністрів УРСР, в якому б з'ясовувалося ставлення керівництва місцевих римо-католиків до радянської адміністрації⁸.

Утім, керівник республіканської Ради у справах релігійних культів не схвалив таких прямолінійних дій свого закарпатського підлеглого. 16 січня 1947 р. П.Я.Вільховий повідомив в Ужгород, що згаданий лист лояльності закарпатських римо-католиків на адресу РСРК бажано було б мати, однак із суттєвим застереженням: «Щоби не був отриманий він після “адміністративного” тиску. Якщо “єпископальний вікарій” особисто має такий намір – не стримуйте. Якщо ж йому слід це підказувати – не потрібно». І далі П.Я.Вільховий окреслював С.М.Ляміну-Агафонову бажану лінію його поведінки щодо римо-католиків області, зробивши особливий наголос на потребі виявлення за можливістю у середовищі кліру цієї конфесії окремих осіб чи угруповань, які могли б (після відповідної «роботи») утворити «автокефальну» групу РКЦ Закарпаття, не підпорядковану Апостольській столиці: «Тримайте цю церкву, так би мовити, “у тіні”: не вип'ячуючи її й не втрачаючи із виду»⁹.

Попри зондаж настроїв у середовищі римо-католицького духовництва республіки й, зокрема, у шойно приєднаному Закарпатті, керівник республіканської РСРК констатував в одній зі своїх доповідних 1946 р., що справа штучного створення автокефальної римо-католицької церкви (групи, розламу, течії) у форматі УРСР – надзвичайно тривалий і складний процес із невідомим кінцевим результатом¹⁰, адже, за словами П.Я.Вільхового: «У західних і сусідніх з ними (Вінницькій, Кам'янець-Подільській і Житомирській) областях УРСР немає жодних адміністраторів, які б мали офіційні повноваження», а у Закарпатській області є лише один адміністратор – «єпископальний вікарій архідіякон прелат Федір Пастор (мадяр, 1880 р. народження, закінчив у Румунії теологічну академію)»¹¹. Маючи відчутно потужнішу інформаційно-аналітичну базу, Кремль і підпорядковане йому керівництво Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР значно раніше, аніж співробітники РСРК УРСР, зрозуміли, що справа утворення автокефальної римо-католицької церкви апріорі приречена на провал¹².

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.4648. – Оп.4. – Спр.17. – Арк.5.

⁸ Там само. – Арк.14.

⁹ Там само. – Арк.19 зв.

¹⁰ Там само. – Спр.15. – Арк.40.

¹¹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.5069. – Арк.251.

¹² *Одинцов М. И.* Религиозные организации в СССР накануне и в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – Москва, 1995. – С.195–196; *Павлов И.* Присутствие Московской патриархии в Галиции: история и итоги // Украинская греко-католическая церковь: преодоление мифа: Материалы семинара 25 ноября 2002 г. – Москва, 2002. – С.64–65.

Архівні матеріали засвідчують, що всі спроби апарату РСРК вивчити настрій римо-католицького духовництва, а також пастви РКЦ на предмет виявлення нестійких осіб для організації автокефальної структури в республіці зазнали фіаско. Подібні намагання наштотувалися ледь не на суцільний опір священнослужителів в їхньому небажанні порушувати церковні канони та йти на розрив із Ватиканом¹³.

Можна окреслити групу римо-католицьких священників Закарпаття другої половини 1940 – початку 1950-х рр., які виступали (принаймні декларували це перед обласним уповноваженим у справах релігійних культів) за «автокефалію» римо-католицької церкви у форматі регіону та всієї УРСР. Отже, до групи автокефалістів, на нашу думку, належали: Д.Гошак, Ф.Ерні, Т.Завадник, М.Кірман, Кнауер, Я.Месарош, І.Моцейко, а їхніми опонентами, тобто прибічниками канонічного визнання зверхності Папи Римського й Апостольської столиці, виступала більшість місцевих католицьких священнослужителів. Очолювали це угруповання Ф.Пастор, Б.Буяло, Й.Пастор, А.Ріхтер та ін.¹⁴

Уже з перших кроків приєднання території Закарпаття до радянської України радянська адміністрація звично для себе задля обмеження впливів римо-католицької церкви у краї вдалася до політичних репресій проти кліру РКЦ, маскуючи їх позасудовими вироками за кримінальними статтями. Репресій до кінця сталінської доби, за нашими підрахунками, зазнали 17 римо-католицьких священнослужителів області (див. табл.). Якщо зважити, що станом на 1944 р. у краї налічувалося 48 священнослужителів РКЦ, а в 1945 р. (після виїзду частини з них за кордон) залишилося 35 духовних осіб цієї конфесії, то можна стверджувати, що половина кліру цієї церкви була репресована – кожен другий.

Священнослужителі римо-католицької церкви Закарпаття, репресовані у другій половині 1940–1950-х рр.¹⁵

	Прізвище, ім'я, по батькові	Рік народження	Національність	Місце пастирської служби	Судовий орган, вирок	Примітки
1	Левренці (Левренц, Леврінц) Іштван Ференцович	1889	угорець	с.Сторожниця Ужгородського р-ну	Спеціальний суд Закарпатської України 29.І.1946 р., 3 роки позбавлення волі	Повернувся до обов'язків священнослужителя у вересні 1954 р.

¹³ Войналович В.А. Римо-католицькі громади в Україні у вимірах державної релігійної політики (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К., 1999. – Вип.7. – С.156.

¹⁴ ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.4. – Спр.83. – Арк.165–166.

¹⁵ Складено на основі даних: Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з Руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х рр. ХХ ст. – Ужгород, 1999. – С.61–64; Реабілітовані історією: Закарпатська область: [У 2 кн.]. – Кн.1. – Ужгород, 2003. – С.161, 166, 174, 219, 256, 272, 277–279, 294, 441–442, 548, 668, 670, 675, 678, 732, 754; ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.4. – Спр.124. – Арк.47; Спр.129. – Арк.31; Спр.136. – Арк.120; Спр.244. – Арк.151–154; [Електронний ресурс]: www.munkacs-diocese.org/ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=3

2	Товт Йозеф Дьюлович	1903	угорець	сmt Середне Ужгородського р-ну	Закарпатський обласний суд 20.II.1946 р., 4 роки позбавлення волі	Повернувся до обов'язків священнослужи- теля восени 1953 р.
3	Тиндир (Тиндира) Ернест Імревич	1892	словак (угорець?)	с. Барбове Мукачівського р-ну	Закарпатський обласний суд 18.XI.1946 р., 5 років позбавлення волі	Звільнений 1952 р.; 30.IX.1953 р. зареєстрований священнослужи- телем РКЦ у м. Хмільник Вінницької обл.
4	Горват Агоштон Агоштонович	1914	словак	м. Виноградів	Закарпатський обласний суд 29.I.1949 р., 10 років позбавлення волі	Повернувся до обов'язків священнослужи- теля в 1956 р.
5	Бартфай Калман Андрашович	1886	угорець (словак?)	м. Виноградів	Закарпатський обласний суд 21.IV.1949 р., 25 років позбавлення волі	Звільнений 27.IV.1956 р.; повернувся до обов'язків свяще- ннослужителя й восени 1957 р. вийшов на пенсію
6	Гоклик Шандор Міклошович	1893	угорець	с. Малі Катівці Ужгородського р-ну	Закарпатський обласний суд 13.VI.1949 р., 25 років позбавлення волі	Після засудження напівпаралізова- ний помер у дорозі на заслання
7	Пастор Ференц Яношович	1880	угорець	м. Берегове	Особлива нарада при МДБ СРСР 06.VII.1949 р., 25 років позбавлення волі	Звільнений 1956 р.; невдовзі помер
8	Гудра Лайош Євгенович	1919	українець	с. Лалове Мукачівського р-ну	Закарпатський обласний суд 12–13. XII.1949 р., 25 років позбавлення волі	Повернувся до обов'язків священнослужи- теля в березні 1957 р.
9	Гевелі Антал Йожефович	1916	угорець	сmt Солотвине Тячівського р-ну	Закарпатський обласний суд 28.VI.1950 р., 25 років позбавлення волі	Повернувся до обов'язків священнослужи- теля у травні 1956 р.
10	Тевкеш Георгі Штефанович	1891	угорець	м. Хуст	Закарпатський обласний суд 12.VII.1950 р., 25 років позбавлення волі	Повернувся до обов'язків священнослужи- теля у червні 1956 р.
11	Шереш Янош Міклошович	1892	словак	м. Мукачеве	Особлива нарада при МДБ СРСР 18.X.1950 р., 10 років позбавлення волі	Повернувся до обов'язків священнослужи- теля у серпні 1956 р.; помер 20.VIII.1958 р. у Мукачевому
12	Арвай Дезидерій Анталович	1904	угорець	сmt Вилко Виногра- дівського р-ну	Закарпатський обласний суд 26.XII.1950 р., 25 років позбавлення волі	Повернувся до обов'язків священнослужи- теля у травні 1956 р.

13	Бако Золтан Міклошович	1911	угорець	с. Малі Селменці Ужгородського р-ну	Закарпатський обласний суд 29.XII.1950 р., 25 років позбавлення волі	Звільнений у червні 1956 р.; повернувся до обов'язків свяще- нослужителя у грудні 1956 р.
14	Гомоля Петер Штефанович	1903	словак	с. Сюрте Ужгородського р-ну	Закарпатський обласний суд 24.I.1951 р., 25 років позбавлення волі	Звільнений у жовтні 1956 р.; повернувся до обов'язків свяще- нослужителя у січні 1957 р.
15	Чаті-Узан Йозеф Яношевич	1912	угорець	м. Мукачеве	Закарпатський обласний суд 18.V.1951 р., 25 років позбавлення волі	Повернувся до обов'язків свяще- нослужителя у жовтні 1956 р.
16	Темпфлі Штефан Мартонович	1908	угорець	сmt Солотвине Тячівського р-ну	Закарпатський обласний суд 29.VIII.1951 р., 25 років позбавлення волі	Повернувся до обов'язків свяще- нослужителя в березні 1958 р.
17	Буяло Бернад Яношевич	1901	словак	м. Ужгород	Закарпатський обласний суд 29.V.1952 р., 10 років позбавлення волі	Звільнений у жовтні 1955 р.; повернувся до обов'язків свяще- нослужителя в березні 1956 р.

Для зняття або відмови громаді в реєстрації використовувалися надумані підстави. Так, у Рахові римо-католицький молитовний дім разом із ділянкою площею 2 га було відібрано й передано окружному відділу культосвітніх установ тому, що віруючі «перешкоджали рухові лісовозів», а діяльність самого костелу «заважала» роботі ОкрЛКСМУ, Окріп(б)У¹⁶. У селах Бегань та Велика Батрадь Берегівського, селі Мокрому Тячівського округів молитовні будинки передали колгоспам для господарських потреб¹⁷.

Незважаючи на всі пропагандистсько-репресивні зусилля радянської адміністрації, римо-католицька церква продовжувала зберігати міцні позиції у Закарпатті. Уповноважений у справах релігійних культів по Закарпатській області М.Ф.Распутько доповідав своєму керівництву в Києві та Москві про зменшення кількості віруючих РКЦ і відвідувачів католицьких храмів, однак це було видаванням бажаного за дійсне. Так, наприклад, у його звіті за 1951 р. повідомлялося, що в міських католицьких храмах Ужгорода, Мукачєвого, Берегового, Виноградова й Хуста служба Божа правила тричі на день – з 8-ї до 9-30, у полудень та з 19-ї до 21-ї год., а у сільській місцевості відправи зазвичай були менш частими. За твердженням чиновника, відвідуваність культових споруд неухильно знижувалася й за останні роки скоротилася щонайменше вдвічі. Якщо, мовляв, в Ужгородському соборі на вранішніх службах упродовж 1948–1949 рр. було, як правило, 200–250 віруючих, то 1951 р. нібито

¹⁶ Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф.Р-195. – Оп.14. – Спр.494 – Арк.192–193.

¹⁷ Там само. – Спр.334. – Арк.20–22.

лише 75–120; під час великих свят у тому ж храмі 1948–1949 рр. присутніми були 300–400 осіб, а 1951 р. – лише 120–150 вірних. На полуденну літургію в обласному центрі 1948–1949 рр. приходило 400–500 осіб, натомість 1951 р. – лише 120–200. По неділях за ті ж роки кількість відвідувачів храму скоротилася з-понад 1000 до 600–700 осіб. Відповідно поменшало й людей на вечірній літургії в католицькому соборі Ужгорода: у 1948–1949 рр. – 300–400, у 1951 р. – 150–200 осіб¹⁸.

Правдивість цієї статистики підважували навіть свідчення іншої «зацікавленої особи». Інспектор союзної РСРК А.В.Румянцев, який відвідував Закарпаття зі службовою метою, зафіксував у неділю 27 вересня 1953 р. в Ужгородському римо-католицькому соборі понад 1000 віруючих – храм був переповнений, люди стояли у проходах і на подвір'ї¹⁹. 3 січня 1958 р. П.Я.Вільховий закинув своєму ужгородському підлеглому «недоведеність» і «невмотивованість фактичним матеріалом» його тверджень щодо «зниження відвідуваності віруючими молитовних будинків», оскільки навіть у доповіді М.Ф.Распутька на республіканській нараді вповноважених РСРК 13–15 квітня 1957 р. стверджувалося протилежне: «За останні роки кількість віруючих римсько-католицької й реформатської церков не лише не зменшилася, але [навпаки] децю збільшилася»²⁰.

Цікавою виглядає характеристика обласним уповноваженим РСРК соціального зрізу вірних римо-католицької церкви у Закарпатті. На його думку, серед постійних відвідувачів католицьких храмів області переважали «колишні купці, куркулі, теперішні домовласники; ця частина ще має запас засобів, та й нині ще примудряються отримувати прибуток, не працюючи»²¹. Саме вони, за твердженням М.Ф.Распутька, становили кістяк постійних прихожан. Долучався до них і чималий гурт так званих «пенсіонерів»:

«Це вагома група серед віруючих католиків, які ще за буржуазних урядів за свою бездоганну службу були переведені на пенсії. Деякій частині з них і тепер, за радянської влади, удалося оформити свої права пенсіонерів, отримуючи пенсії й маючи накопичення від колишньої служби (серед них багато домовласників), які прилаштувалися на роботу сторожами, швейцарами й т.п., а іноді й узагалі не працюють, просиджуючи цілими днями в костелах»²².

Утім, до згаданих категорій постійних відвідувачів римо-католицьких храмів – представників колишніх «експлуататорських верств» – постійно домішувалися, виразно «псуючи» цю примітивно-«класову» картину, інші категорії віруючих, у тому числі представники «трудової інтелігенції», службовці радянських установ, учні молодших, середніх і старших класів шкіл, масово колгоспне селянство регіону переважно угорської, а також словацької, німецької й української національностей.

¹⁸ ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.4. – Спр.83. – Арк.183.

¹⁹ Там само. – Спр.124. – Арк.51.

²⁰ Там само. – Спр.208. – Арк.16.

²¹ Там само. – Арк.183–184.

²² Там само. – Арк.184.

Попри формально-декларативне відокремлення церкви від держави, апарат Ради у справах релігійних культів активно втручався у внутрішнє конфесійне життя закарпатських парафій РКЦ. Наприклад, у зауваженнях П.Я.Вільхового щодо звіту М.Ф.Распутька за перший квартал 1949 р. висловлювалася недвозначна директива впливати на процес виборів до костельної ради таким чином, щоби до неї були потрапили такі особи, які б «тримали у своїх руках ксьондза», обернувши його відповідно на «ремісника, який обслуговує», своє (і влади) «слухняне знаряддя» тощо²³.

«Творчо засвоївши» ці вказівки, М.Ф.Распутько, своєю чергою, на початку 1951 р. доповідав Києву власну програму дій щодо правління ужгородської й мукачівської спільнот РКЦ, до яких входили авторитетні представники місцевої інтелігенції. Їх присутність у керівництві, наголошував чиновник, сприяла «активізації діяльності окремих релігійних католицьких громад»²⁴. На таких людей, на його думку, слід було впливати через їхні «трудові колективи», посиливши «виховну роботу» з церковними активістами й примусивши їх дистанціюватися від активної ролі в релігійних громадах:

«До складу правління ужгородської релігійної громади входять: Бартфай С.А. – артист облфілармонії, Дравецький С.Й. – бухгалтер, Товт І.П. – адвокат, Минчик С.Й. – інженер, Пудич Ю.А. – головний бухгалтер. У мукачівській релігійній громаді католиків до складу виконавчого органу входять: доктор Берци К.Й., який є науковим співробітником інституту Охматдиту, Ковач Ф.Й. – інженер і Ницький В.Й., який працює касиром держустанови. Необхідно, щоби колективи, де вони працюють, послабили б (через профспілку) виховну роботу й добилися відходу їх від активної релігійної діяльності, і це допомагатиме послабленню впливу римсько-католицької церкви на віруючих»²⁵.

Немає жодного сумніву, що за умов радянського режиму «виховний вплив» так званих «трудових колективів» був не лише брутальним втручанням в особисте духовне життя віруючої людини, а й, як правило, зводився до жорсткого адміністрування, звільнення з керівної посади, а то й узагалі з роботи. Характерно, що під час чергової розмови з М.Ф.Распутьком 4 квітня 1952 р. керівник ужгородської громади РКЦ Ш.Бартфай звернувся до чиновника з вимогою звільнити його з посади голови церковної ради. Він аргументував це (звісно, у завуальованій формі) застосуванням щодо нього особисто «заборони на професію», тиском родинного оточення, спричиненим, своєю чергою, «громадською думкою» творчого й навчального колективів, в яких перебували його доньки. Крім того, статус його дітей також опинився під загрозою внаслідок оцінки батька як релігійного активіста²⁶.

Отже, дистанціювання від релігійної активності було неусвідомленим кроком, здійсненим не на засадах вільного вибору, а під загрозою втрати роботи,

²³ ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп. 4. – Спр.56. – Арк.171.

²⁴ Там само. – Спр.81. – Арк.123.

²⁵ Там само. – Арк.124.

²⁶ Там само. – Спр.105. – Арк.90.

керівної посади, унаслідок тиску «громадської думки», родинного оточення — у разі, якщо інші члени родини були ангажованими до «нового радянського життя» (вступили в партію, комсомол, громадські активісти тощо). У випадку Штефана Бартфая «додатковим аргументом» був також арешт і засудження у 1949 р. до 25-річного позбавлення волі його рідного брата Калмана — римо-католицького священнослужителя з м. Виноградова.

Нова влада будь-що прагнула усунути другого з черги (після Ф.Пастора) нелояльного до неї адміністратора РКЦ у Закарпатті (з невизнаними правами вікарного) — Б.Буяла. Після арешту в березні 1952 р. йому звично інкримінувалася «антирадянська діяльність», «розпалювання ворожнечі» й «провакативна діяльність» серед духівництва та віруючих тощо. Закрите судове засідання Закарпатського обласного суду в Ужгороді 29 травня 1952 р., за підсумками якого колишній адміністратор РКЦ отримав 10 років позбавлення волі, викликало помітне збурення місцевого угорського населення. За інформацією М.Ф.Распутька, у день суду, біля будівлі, де мало відбутися засідання, «зібрався великий натовп католиків або, вірніше, тих, хто підтримував ворога радянської влади Буяла, і в момент виведення його із зали суду вони вітали його, а він навзаєм їм відповідав»²⁷.

З арештом і засудженням Б.Буяла посада адміністратора РКЦ у Закарпатті залишилася вакантною. Однак ненадовго. Уже 5 квітня 1952 р. ужгородського вповноваженого РСРК у черговий раз відвідав голова ради римо-католицької громади обласного центру Ш.Бартфай, котрий прийшов не сам, а у супроводі парафіяльного священика с. Вишній Коропець Є.Сегеді. На зустрічі йшлося про гіпотетичне перебирання останнім обов'язків адміністратора (вікарного) РКЦ у Закарпатті. Є.Сегеді пред'явив чиновнику датований 22 березня 1949 р. лист-уповноваження Б.Буяла (звичайно, угорською мовою), в якому говорилося: «Призначаю вашу превелебність своїм правонаступником у канцелярії вікарія. Усю владу, отриману від Франца Пастора, передаю. Цим правом управління маєте право користуватися з моменту, коли я з будь-якої причини не зможу виконувати прав вікарія»²⁸. Цілком очевидно, що це уповноваження було написане за умов жорсткого репресивного тиску влади на римо-католицьких священнослужителів Закарпаття, коли другий із черги адміністратор цієї конфесії з дня на день чекав арешту, і впродовж трьох років трималося у суворій таємниці.

Оприлюднення цього документа стало неприємною несподіванкою для апарату РСРК. Адже М.Ф.Распутько сподівався (під час паузи після арешту Б.Буяла, коли ніхто не зголошувався до влади як його наступник), що оскільки центр римо-католицької церкви області функціонує без жодних, на його думку, юридичних підстав, варто було б узагалі ліквідувати посаду адміністратора РКЦ. Тим більше апріорі неприйнятною для влади була особа Є.Сегеді, котрий мав почесне церковне звання від Папи Римського, а, крім того, був

²⁷ Там само. — Спр.97. — Арк.158; Довганич О., Хланта О. У жорнах сталінських репресій... — С.63.

²⁸ ЦДАВО України. — Ф.4648. — Оп.4. — Спр.105. — Арк.91–92.

«вихідцем з родини закарпатського українця»²⁹. Щоб виграти час та отримати інструкції від керівництва, уповноважений РСРК переніс подальшу розмову на понеділок, 7 квітня 1952 р.

У призначений день відбулася повторна розмова з Є.Сегеді, цього разу сам на сам (священнослужитель непогано володів українською й майже опанував російську мову). Бесіда розпочалася із його запевнень у лояльності до влади:

«Даремно Ви боїтесь допускати мене в управління римо-католицької церкви, я буду чесно виконувати обов'язки, буду чесним громадянином нашої Батьківщини, я вже з 1950 р. відзначаю день народження Сталіна й Леніна, у ці дні я правлю у костелі подячну службу й виголошую проповіді перед віруючими на честь Леніна і Сталіна. Щоби бути хорошим громадянином, уже вивчив російську мову, можу скласти щонайменше на "чотири", з цією метою я щоранку слухаю останні вісті по радіо»³⁰.

Проте «зацікавлені органи», поінформовані М.Ф.Распутьком, порадили не визнавати Є.Сегеді за вікарного й не повертати йому «заповіт» Б.Буяла³¹. Тогочасну позицію Ради у справах релігійних культів недвозначно висловив П.Я.Вільховий у листі до свого ужгородського підлеглого від 26 квітня 1952 р.: «Ураховуючи особливості римо-католицької церкви у Закарпатській області, вважаю, що посада адміністратора цієї церкви у даний час недоцільна, про що й сповіщаю свою думку»³².

Однак невдовзі ставлення влади до проблеми потрібності/непотрібності посади адміністратора РКЦ у Закарпатті кардинально змінилося. Очевидно, вирішальне значення мав перебіг Загорської церковної конференції 9–12 травня 1952 р. і, зокрема, участь у ній не лише делегатів реформатської церкви Закарпаття, а й представників римо-католицьких церков Латвії та Литви, які, таким чином, долучалися до офіційного радянського руху «прихильників миру»³³. У сподіванні на призначення лояльного до режиму очільника римо-католиків краю (й вочевидь підтримки ним владного задуму унезалежнення католицької церкви у СРСР від Апостольської столиці) союзна Рада у справах релігійних культів санкціонувала Києву та Ужгороду заміщення вакантної посади адміністратора РКЦ у Закарпатті.

На початку серпня 1952 р. М.Ф.Распутька відвідав мукачівський священнослужитель РКЦ М.Кірман у супроводі свого колеги Я.Месароша – на той час священника католицької громади села Бородівки Мукачівського округу. Метою візиту духовних осіб було з'ясування ставлення РСРК до можливо обіймання Я.Месарошем вакантної (після арешту й засудження Б.Буяла)

²⁹ ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.4. – Спр.83. – Арк.164.

³⁰ Там само. – Спр.105. – Арк.93.

³¹ Там само. – Арк.95.

³² Там само. – Арк.96.

³³ Письма патриарха Алексия I в Совет по делам Русской православной церкви при Совете народных комиссаров – Совете министров СССР: 1945–1970 гг.: В 2 т. – Т.1: Письма патриарха Алексия I в Совет по делам Русской православной церкви при Совете народных комиссаров – Совете министров СССР: 1945–1953 гг. – Москва, 2009. – С.640–641.

посади священнослужителя ужгородської громади РКЦ. Чиновник не бачив перешкод (за умови, «якщо віруючі не заперечують») для вирішення цього питання. Крім того, М.Кірман, висловлюючи думку лояльної до влади більшості священнослужителів РКЦ краю, запевнив уповноваженого РСРК, що «більшість духівництва не заперечує» проти такої кадрово-ієрархічної ротації³⁴.

19 вересня 1952 р. М.Ф.Распутько зареєстрував Я.Месароша священнослужителем римо-католицької громади обласного центру. У листі від 23 вересня своєму київському керівництву, повідомивши про цю подію, він наголошував на своїх наступних кроках щодо керівництва цієї конфесії у краї: «У подальшому маєтсья на увазі зареєструвати гр[омадяни]на Міссарош адміністратором римо-католицької церкви, що діє у Закарпатській області; проти цього “сусіди” не заперечують»³⁵. Мовою радянської номенклатури «сусідами» зазвичай іменували органи держбезпеки – у даному випадку йшлося про обласне управління МДБ.

Удруге поспіль інформуючи 10 жовтня 1952 р. П.Я.Вільхового про реєстрацію 19 вересня того ж року Я.Месароша «служителем культу римо-католицької громади м. Ужгорода», М.Ф.Распутько подавав стислу характеристику цієї духовної особи й повідомляв про попереднє схвалення обласним керівництвом цієї кандидатури на посаду очільника РКЦ у Закарпатті³⁶.

15 жовтня 1952 р., відповідаючи на запит свого ужгородського підлеглого й, безперечно, із санкції керівництва союзної РСРК, П.Я.Вільховий лаконічно повідомив: «Стосовно адміністратора римсько-католицької церкви, тобто щоби ксьондз Міссарош був зареєстрований у цій посаді, у нас заперечень немає»³⁷.

Варто зауважити, що характеристика М.Ф.Распутьком нового керівника РКЦ у Закарпатті залишилася незмінною й через рік після владного затвердження Я.Месароша на цій посаді. Так, у документі від 13 листопада 1953 р. ужгородський уповноважений РСРК стверджував, що адміністратор римо-католицької церкви Закарпатської області «до заходів радянської влади ставиться лояльно, прибічник непідпорядкування Ватикану й папі»³⁸.

Однак подібне твердження обласного чиновника та загальна оцінка ним становища й настроїв у середовищі кліру РКЦ Закарпатської області потребують верифікації. Серйозною вадою М.Ф.Распутька був не лише брак загальної культури і відповідної професійної підготовки³⁹, а й неприпустиме (в умовах Закарпаття) незнання ним угорської мови, що перманентно заважало у спілкуванні з духівництвом і релігійними спільнотами, не дозволяло адекватно сприймати процеси, котрі відбувалися у середовищі закарпатських реформатів та римо-католиків – в основному угорців. Відтак зовнішня лояльність частини римо-католицького кліру регіону до радянської адміністрації, як правило, сприймалася ужгородським уповноваженим РСРК за «чисту монету». Так само неадекватно оцінювалася ним і наявність серед закарпатських

³⁴ ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.4. – Спр.97. – Арк.171–172.

³⁵ Там само. – Спр.105. – Арк.109.

³⁶ Там само. – Спр.97. – Арк.172.

³⁷ Там само. – Арк.185.

³⁸ Там само. – Спр.121. – Арк.199.

³⁹ Там само. – Спр.271. – Арк.25.

римо-католицьких священнослужителів невливової «автокефальної течії», нечисленні прибічники якої обрали для себе саме таку стратегію виживання власної конфесії за умов тоталітарного радянського режиму. Утім, щирість подібних декларацій частини духовництва РКЦ у Закарпатті було піддано серйозним випробуванням уже невдовзі після смерті радянського диктатора й, зрештою, не витримала перевірки часом.

Таким чином, уже з кінця 1940-х рр. у СРСР почалася чергова хвиля антицерковної істерії, котра зводилася, як правило, до закриття монастирів, храмів, нищення ікон, книг, масованого економічного, політичного й морального тиску на духовництво та віруючих. Приєднавши в 1945 р. до складу СРСР територію Закарпаття, радянське керівництво розпочало наступ на діяльність конфесій, що функціонували у краї, у тому числі й РКЦ. Упродовж 1950-х рр. власті УРСР, апарат уповноваженого Ради у справах релігійних культів намагалися вносити розкол у католицьке середовище, розпалювати ворожнечу між парафіянами та їхніми душпастирями, заохочувати «розвиток неприязних стосунків між католицьким духовництвом в УРСР і Ватиканом», без надії на особливий успіх, але підшукувати окремих священнослужителів чи навіть угруповання серед кліру РКЦ у республіці, які б сприяли створенню маніпульованої владою «автокефальної римо-католицької церкви». Певні сподівання щодо цього покладалися на специфічне середовище католицьких священників Закарпаття, хоча, як показав час, марні. Незважаючи на виникнення серед місцевих римо-католицьких священнослужителів невливової та нечисленної «автокефальної течії», вона була лише частиною стратегії виживання цієї конфесії за умов тоталітарного радянського режиму.

The purpose of this article is deep objective analysis the reasons, character and results internal transformations Roman Catholic Church in Zakarpattia through prism anti-religious policy of the leadership of USSR in the first ten-year after joining of this region a part of Soviet Ukraine.

Keywords: Zakarpattia, Roman Catholic Church, party and government policy.

